

УДК 37.013.73

DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2023-105-1-165-172>

ФЕНОМЕН ДОВІРИ У ФІЛОСОФІЇ ТА ОСВІТИ

В. М. Скирчач

ORCID 0000-0001-9726-8553

Р. С. Мартинов

ORCID 0000-0002-5328-5666

У статті досліджено феномен довіри як гуманістичної ціннісної позиції у контексті філософії та освіти. Робота присвячена розгляду довіри у загальному контексті постметафізичного дискурсу, де можуть бути надані способи та резерви її переосмислення та застосування. Аналіз різних методологічних підходів, що залежать від відповідного осмислення сутності довіри, дозволив авторам провести їхню класифікацію для входження концепту довіри до сучасного філософського та освітнього дискурсу.

Авторами доведено, що дослідження феномену довіри має особливе науково-теоретичне значення, оскільки довіра є необхідним концептом виявлення розвитку самого соціокультурного й екзистенціального буття людини, і, між іншим, й освітнього буття, що перебуває в небезпеці, де спостерігається розпад довіри як на рівні міжособистісної комунікації, так і на інституціональному освітньому рівні.

У статті розкривається зміст поняття довіри, виділені та описані її характерні особливості.

Автори приходять до висновку, що проблематизація довіри неминуче призводить і до проблематизації умов її існування, що дозволило зрозуміти апіорну сферу у процесі її формування. Цьому сприяла сучасна ситуація міждисциплінарної взаємодії, коли відкрилися можливості інтеграції різних наукових світорозумінь, заснованих на різних принципах.

У роботі обґрунтовується, що розуміння змісту довіри на філософському рівні та наявність довіри у безпосередній міжособистісній та інституціональній комунікації у системі освіти забезпечує реалізацію принципу гуманізму в теорії та практиці освіти.

Ключові слова: довіра, філософія, епістемологія, освіта, комунікація, дискурс, студенти.

Постановка проблеми у загальному виді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Іntenціями постмодерну підготовлено філософський аналіз феномену довіри, що дотепер перебуває на стадії розробки та має всі підстави розвитку, враховуючи важливість її залучення до сучасних освітніх стратегій. Ці інтенції базуються на перегляді як самого поняття довіри, так і його трансформації, яка відбулася у другій половині ХХ століття та пов'язана з розчаруванням в ідеалах модерну та включенням до дослідницького контексту філософії взаємопов'язаних сфер: дискурсу та комунікації.

Проте, на нашу думку, саме довіра із притаманною їй гуманістичною орієнтованістю здатна забезпечити позитивний розвиток зав'язків між суб'єктами освіти, а взаємодії на основі довіри у закладі вищої освіти сприяють підвищенню якості знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми й на які спирається автор. Останні десятиліття у сучасній науці феномен довіри викликає інтерес зарубіжних та вітчизняних учених.

В останній редакції статті «Довіра» у Стенфордській енциклопедії філософії (McLeod, 2021) представлені дослідження різних філософських вимірів довіри, включаючи концептуальну природу довіри та надійності, епістемологію довіри, цінність довіри та тип ментального ставлення, яким є довіра.

Серед сучасних концепції за рівнем теоретичної розробленості та ступенем впливовості лідирують роботи Н. Орескеса, Дж. Салінза, Б. Кайперса тощо. Так, Н. Орескес (2019) у фундаментальній роботі «Чому варто довіряти науці?» проблематизує проблему значимості довіри. Він показує, що у сучасному суспільстві як суспільстві ризику і різноманітних викликів (пандемія COVID-19, зміни клімату тощо) є надзвичайно актуальною проблема довіри до науки як соціального інституту як такого, і науковців зокрема. Він дає ствердну відповідь на питання про таку довіру і в державній політиці, і в особистісному бутті (погоджуватися на зелену енергетику чи вакцинацію), оскільки можна «дуже багато болю та страждань уникати, коли ми розуміємо наукові знання та використовуємо їх. Ми маємо загальну основу для довіри процесу наукового дослідження, заснованому на соціальному характері наукового пошуку та колективній критичній оцінці претензій на знання. І ось чому виправдані наші сприйняття результатів наукового аналізу вченими вірогідних як гарантованих» (Oreskes, 2019, с. 63).

Зазначене є надзвичайно важливим з огляду на те, що наукові смисли являються основними елементами освітнього процесу. Саме вони

включають особистість здобувача в реальний процес життєдіяльності, й від освіти залежить, чи буде панувати у суспільстві довіра до наукового світогляду.

Дж. Салінз (2020) аналізує категорії техноморальної довіри, потенційні етичні наслідки, які випливають із використання нами нових технологій. Як технологічний есенціаліст, він стверджує, що людство має кращі шанси реалізувати майбутнє з роботами, які включають етично виправданий рівень довіри до нових технологій.

Дослідження Б. Кайперса (2022) показує важливість довіри для суспільства щодо відповідності різних представлень штучного інтелекту етичним знанням. Він вважає критичним вплив втрати довіри на здатність людей реагувати на екзистенціальні загрози.

У цілому феномен довіри проаналізований у різних соціокультурних практиках, виділені різноманітні види довіри: особистісна, комунікативна (горизонтальна), інституціональна (вертикальна).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Між тим, феномен довіри у філософії та освіті мало вивчений і потребує подальших досліджень. Так, дискусійним залишається питання самої природи довіри; не піддавалися детальному аналізу способи формування деперсоніфікованої інституціональної довіри до самої системи освіти, від яких залежить ефективність навчального процесу у закладах вищої освіти. Останнім часом, коли через пандемію та війну більшість ЗВО перейшли на дистанційну форму навчання, ослабли особистісні зв'язки суб'єктів освіти, актуалізувалася раніше не вивчена в такому контексті проблема міжособистісної горизонтальної довіри: довіри як студентів викладачеві, так і викладачів студентам, наскільки вони дотримуються правил академічної доброчесності, наскільки самостійно виконують завдання за умов ускладненої можливості ідентифікації.

Метою запропонованої статті є дослідження феномену довіри у філософії та освіті. Як дослідницьке завдання авторами було визначено виділення та опис характерних особливостей феномену довіри у різних наукових дискурсах, звертаючи особливу увагу на філософські виміри довіри, включаючи концептуальну природу довіри, її епістемологію. Значна увага також приділяється розгляду довіри в освіті.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сфера наукових досліджень феномену довіри достатньо різноманітна й отримала висвітлення у ряді теоретичних напрямів. Серед них соціально-філософські та соціологічні дослідження довіри є найбільш розробленими.

- На цей час визначилися наступні основні підходи до феномену довіри:
- довіра як позитивне ментальне ставлення, спроможність покладатися на когось (щось);
 - довіра як результат інтеракцій в ситуації взаємодії між суб'єктами (акторами);
 - довіра як структурний компонент соціального капіталу;
 - довіра як передумова та реалізації соціальної згоди в суспільстві.

Тема довіри в аспекті соціальної згоди представлена в концепції Ф. Тенніса про гемайн – і гезельшафтні відносини. Він звертав увагу на зв'язок довіри та певного типу спільноти, де формуються соціальні очікування у взаєминах між людьми.

У гемайншафті довіра є побічним продуктом відносин особистої дружби, споріднення або знайомства. У гезельшафті довіра має понадособистий, деперсоналізований характер (інституційна довіра). Тут вона формується в результаті економічної взаємозалежності й професіоналізму.

Для Е. Дюркгейма і М. Вебера культура виступає як певна система, на основі якої відтворюються соціальні зв'язки, відносини та інститути. Довіра у такій ситуації виступає як найважливіша норма, дотримання якої є необхідним для сталого розвитку суспільства. Довірчі відносини є результатом тривалих соціальних взаємодій. Довірча дія спочатку пов'язана з ризиком, джерела якого можуть бути різні. Рівень ризику знижується, коли в процесі спілкування учасники взаємодії починають отримувати один про одного більше інформації. Ідея розрізнення довірчої дії та довірчих відносин базується на концепції соціальної дії, розробленої М. Вебером. Оскільки довірчі відносини та довірча дія за своєю природою соціальні, то довірча дія є формою прояву соціальної дії, а довірчі відносини мають характеристики соціальних відносин. Як зазначає М. Вебер, ключовим у визначенні соціальних відносин є існування певних відносин одного індивіда до іншого, тобто взаємна орієнтованість їх дій. На відміну від інших форм соціальних відносин, довірчі відносини максимально повно описуються двосторонніми соціальними відносинами, в яких смисли дій партнерів співвіднесені й тому відповідають очікуванням учасників. Смісловий зміст відносин може будуватися двома способами: правила поведінки, яких чекають від партнерів і на які вони орієнтують свої дії, або угода, що визначає майбутню поведінку його учасників. Обидва способи дозволяють учасникам соціальних відносин прогнозувати або очікувати певної поведінки з боку інших (Вебер, с. 83). Крім того, М. Вебер підкреслював важливість такої особливості даних відносин, як тривалість, вважаючи, що повторюваність певних дій і сенсів створює базу для їх існування. Отже, згідно з веберівською позицією довірчі

відносини характеризуються: взаємністю, що досягається за допомогою угоди або вже встановлених правил; тривалістю, яка обумовлює повторюваність дій, і орієнтацією на поведінку інших в сенсі очікування певної поведінки в майбутньому.

Панівним соціальним ставленням в сучасному суспільстві є обмін, протягом якого реалізується система кредитування, але вона залежить саме від базового рівня довіри. Недарма саме англійське слово «credit» перекладається як довіра, віра, хороша репутація, честь, визнання заслуг, заслуга. Якщо трактувати довіру як очікування взаємності у здійсненні будь-яких дій, то довіра є однією з умов, що забезпечують соціальну згоду. Соціетальна самодостатність, тобто збереження суспільством себе як системи утримується в результаті забезпечення стабільним характером відносин взаємообміну як з фізичним середовищем та іншими системами, так і відносинами між людьми й суспільства, тобто проблема довіри може розглядатися в рамках взаємообмінів ресурсами між підсистемами суспільства. Безсумнівне значення має фактор довіри в підтримці порядку, коли соціальна взаємодія має характер обміну послугами, цінностями, ресурсами.

Для повнішої характеристики аналізованого питання, на нашу думку, варто розкрити зв'язок довіри із сучасними соціальними умовами (пандемії, воєнні дії), які часто породжують невпевненість і ризик. Ризик став невіддільною частиною сучасного життя соціуму, отже, довіру можна розглядати як певну умову його позбавлення. У суспільних умовах ризику, що виникає на наших очах, відбувається втрата людьми здатності до узгоджених дій. Все це призводить або до трансформації довіри, або до її повного зникнення. Різного роду системні обмеження в освіті сприяють швидше зникненню довіри, ніж її зміцненню. Тут швидше може йтися про дефіцит особистої довіри й перетворення її в інституціональну.

Довіра як своєрідний соціокультурний механізм, необхідний системі освіти, має цілий ряд чинників, що впливають на її функціонування. Йдеться насамперед про ментальне ставлення, переконання і мотиви дії людей. Протягом соціальної взаємодії фіксуються взаємні очікування індивідів, через які можна виявити наявність довіри.

У цьому контексті видається дуже актуальним розуміння очікувань того, як суб'єкти освіти, партнери по взаємодії, будуть виконувати свої зобов'язання в ситуаціях невпевненості; чи буде моральний порядок підтримуватися і в майбутньому, а виконання своєї ролі суб'єктів соціальних взаємодій мати компетентний характер.

Все вищесказане дозволяє глибше зрозуміти довіру як необхідний потенціал системи освіти та найважливішу умову її вільного розвитку. Саме

довіра мобілізує освітню діяльність людей, сприяє творчій активності, підвищенню рівня і способів взаємодії, розширює і зміцнює міжособистісні зв'язки, а також, своєю чергою, активізує проблему толерантності при сприйнятті незнайомих людей.

Варто відзначити ряд ознак, що характеризують розвиток інституціональної довіри у системі освіти. Це – нормативна визначеність, прозорість, стабільність, передбачуваність дій та відповідальність. Довіра в освіті виступає як соціокультурний ресурс, який дозволяє прогнозувати раціональним та нераціональним чином майбутнє, оптимізувати дії суб'єктів освіти в стані невизначеності. Сама культура довіри виникає протягом певного історичного розвитку даного соціального інституту і базується на традиціях, національно-культурних особливостях тощо. Якщо йдеться про довіру до абстрактних інституціональних систем, її створення здійснюється завдяки комунікації із представниками цих систем (суб'єктами освіти, відповідальними за різноманітні функції, починаючи від навчання і закінчуючи організацією науковою діяльності вишу) як вузловими точками, де довіра або виникає, або зникає.

Також доцільно звернути увагу на те, що крім традиційної довіри до людей, варто розглядати ще й довіру як соціальний капітал в основі побудови освітніх суспільних відносин. Довіру в освіті можна розглядати не тільки як ментальне становлення, але і як реальну раціональну дію, що виникає через взаємодію суб'єктів освіти, які, маючи певні компетентності, націлені на отримання інших ресурсів, що і здійснюється протягом можливого обміну. Тут зафіксовано насамперед раціональний характер довіри, оскільки остання максимально дозволяє уникнути ризикових ситуацій. Довіра в системі освіти виявляється свого роду інвестицією, вона є системоутворювальною характеристикою освіти як соціального інституту і його основних сфер діяльності. Бувши безпосередньою основою побудови суспільних відносин в освіті, довіра тим самим формує соціальний капітал. Таким чином, чим міцніше в освіті відносини довіри, тим більше соціальний капітал, який є продуктом організованої комунікації та має соціальну природу.

Стосовно вишів, які розташовані у невеличких містах, якщо традиційно їх соціальний капітал довіри формувався на підставі певних економічних і географічних факторів, безпосередньо із думок, вербальної комунікації та відношення містян, та їх студентами ставали місцеві мешканці, то в сучасних умовах формування соціального капіталу і відповідно довіри зміщується у мережеві структури. Виникає потреба їх нових способів формування шляхом створення і постійної підтримки соціальних зв'язків, де суттєве значення має

швидкість, відкритість та інтенсивність як синхронної, так і асинхронної комунікації.

Довіра є мінливим феноменом, і якщо спочатку у студентів існують одні думки про виш, більш емоційні та поверхневі, то згодом уявлення змінюються і вже залежать від інтеграції студентів у навчальне, соціальне та академічне середовище вишу, що може збільшувати або зменшувати довіру до нього. Якщо довіра збільшується, то студенти легше долають труднощі навчального, соціального, академічного і технічного характеру.

Висновки й перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Стаття підбиває деякі підсумки вивчення феномену довіри у філософії та освіті. Автори простежують становлення, виділяють і описують характерні особливості довіри; дають узагальнену характеристику довіри в сучасних умовах посилення ризиків і показують значення з'ясування виправданості особистісної та інституціональної довіри. Автори доводять, що довіра може бути виправданою у разі наявності умов для довіри та досліджують ці умови. Зазначене свідчить про те, що епістемологія довіри залишається актуальною і потребує подальших досліджень.

Література

1. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. Київ : Основи. 1994. 261 с.
2. Kuipers B. Trust and Cooperation. Ethics in Robotics and Artificial Intelligence. 2022. Vol. 9.
3. Oreskes N. Why Trust Science? Princeton University Press. 2019. 376 p.
4. Sullins J. Trust in Robots. The Routledge Handbook of Trust and Philosophy. Routledge, Abingdon. 2020. pp. 313–325.
5. McLeod C. Trust. Stanford Encyclopedia of Philosophy. (Fall 2021 Edition) [Electronic Source]. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/trust/> (дата звернення: 10.02.2023)

References

1. Weber, M. (1994). Protestantiska ethica i duh capitalisma [Protestant ethics and the spirit of capitalism]. Kyiv: Osnovy (ukr).
2. Kuipers, B. (2022). Trust and Cooperation. Ethics in Robotics and Artificial Intelligence. Vol. 9 (eng).
3. Oreskes, N. (2019). Why Trust Science? Princeton University Press (eng).
4. Sullins, J. (2020). Trust in Robots. The Routledge Handbook of Trust and Philosophy. Routledge, Abingdon, pp. 313–325 (eng).
5. McLeod, C. (2021). Trust. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Retrieved from: <https://plato.stanford.edu/entries/trust/> (date of appeal: 10.02.2023) (eng).

THE PHENOMENON OF TRUST IN PHILOSOPHY AND EDUCATION**V. M. Skyrtach, R. S. Martynov**

The article examines the phenomenon of trust as a humanistic value position in the context of philosophy and education. The work is devoted to consideration of trust in the general context of post-metaphysical discourse, where methods and reserves of its rethinking and application can be provided. The analysis of various methodological approaches, depending on the appropriate understanding of the essence of trust, allowed the authors to classify them for the introduction of the concept of trust into the modern philosophical and educational discourse.

The authors proved that the study of the phenomenon of trust has a special scientific and theoretical significance, since trust is a necessary concept for identifying the development of the very sociocultural and existential existence of a person, and, among other things, the educational existence that is in danger, where the breakdown of trust is observed both at the level interpersonal communication, and at the institutional educational level.

The article reveals the meaning of the concept of trust, highlights and describes its characteristic features.

The authors come to the conclusion that the problematization of trust inevitably leads to the problematization of the conditions of its existence, which made it possible to understand the a priori sphere in the process of its formation. This was facilitated by the modern situation of interdisciplinary interaction, when opportunities for the integration of different scientific worldviews based on different principles opened up.

The work substantiates that understanding the content of trust at the philosophical level and the presence of trust in direct interpersonal and institutional communication in the education system ensures the implementation of the principle of humanism in the theory and practice of education.

Keywords: *trust, philosophy, epistemology, education, communication, discourse, students.*

Скиртач Віолета Михайлівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Дніпро, Україна). E-mail: skirtachv5@gmail.com

Skyrtach Violeta Mykhailivna – Candidate of Philosophical Science, Associate Professor, Associate Professor of the Chair of Philosophy, History and Social and Humanitarian Disciplines, SHEI “Donbass State Pedagogical University” (Dnipro, Ukraine). E-mail: skirtachv5@gmail.com

Мартинів Роман Сергійович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Дніпро, Україна). E-mail: Martynovrs81@gmail.com

Martynov Roman Serhiiovych – Candidate of Philosophical Science, Associate Professor, Associate Professor of the Chair of Philosophy, History and Social and Humanitarian Disciplines, SHEI “Donbass State Pedagogical University” (Dnipro, Ukraine). E-mail: Martynovrs81@gmail.com